

POLITIKAI POLARIZÁCIÓ ÉS GAZDASÁGI SIKERTELENSÉG AZ EURÓPAI DEMOKRÁCIÁKBAN

Patkós Veronika

(MTA TK Politikatudományi Intézet, BCE Politikatudományi Doktori Iskola)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány azt a kérdést vizsgálja, hogy a választótáborok polarizáltsága hogyan függ össze a gazdasági teljesítménnyel az európai democráciákban. A szakirodalom gyakori feltételezése, hogy a választótáborok polarizáltsága növeli a bizonytalanságot, rontja az elszámoltatást, és csökkenti a kormányzati hatékonyságot. Összességében az feltételezhető, hogy ezek miatt a hatások miatt a polarizáltabb országoknak a gazdasági teljesítménye is gyengébb, mint a kevésbé polarizáltaké. Az összefüggés empirikus vizsgálatára viszont – különösen az európai országok kontextusában – ezidáig kevés munka vállalkozott. A tanulmány 30 európai demokrácia 2002–2013 közötti adatait vizsgálja. Számos változóra kontrollálva a hipotézisnek megfelelően fordított irányú, szignifikáns és volumenében igen jelentős összefüggést talál a pártos polarizáció és a gazdasági teljesítmény között. A választótáborok közötti erős pártos megosztottság tehát nem csupán a politikai kommunikáció vagy a választói viselkedés-kutatás szempontjából fontos kérdés, hanem összefüggésbe hozható a gyengébb gazdasági teljesítménnyel is.

Kulcsszavak: pártos polarizáció ■ ideológiai polarizáció ■ pártos elfogultság ■ gazdasági növekedés

A társadalomtudósok által legtöbbet vizsgált kérdések közé tartozik, hogy bizonyos országok gazdaságilag miért sikeresebbek másoknál. A sikeresség és sikertelenség okait kutató tudományos munkák egy része a társadalmi megosztottságok szerepére koncentrál. E munkák nagy része a jövedelmi egyenlőtlenségek (Easterly–Ritzen–Woolcock, 2006; Esteban–Ray, 1994; Ezcurra, 2009; Keefer–Knack, 2002; Woo, 2003) vagy a nyelvi, etnikai vagy vallási megosztottságnak a növekedésre gyakorolt szerepét vizsgálja (Alesina–Baqir–Easterly, 1999; Easterly–Levine, 1997).

Tanulmányomban egy másik féle megosztottság, a politikai polarizáció hatását vizsgálom, ami a jövedelmi vagy etnikai különbségekhez képest idáig kevesebb figyelmet kapott. A polarizációnak többféle típusa és értelmezése van, ebben a tanulmányban a választótáborok polarizáltságával foglalkozom, azon belül pedig a politikai polarizáció kétféle típusát különböztetem meg. Bár vannak empirikus eredmények a politikai polarizáció negatív gazdasági hatásairól, de ezek általában egy-egy szűkebb kérdésre fókuszálnak. Az ilyen munkákból tudjuk pél-

dául, hogy polarizáltabb országokban nagyobb mértékű választási költekezés figyelhető meg a választások előtt (Alt–Lassen, 2006), illetve, hogy a polarizáció növelheti a költségvetési hiányt (Woo, 2003). A polarizáció gazdasági növekedésre gyakorolt hatására vonatkozóan viszont inkább csak feltételezéseket találunk.¹

Az általános feltételezés – amely egyben a cikk fő hipotézise – az, hogy a polarizáció rontja a kormányzás hatékonyságát és negatívan hat a gazdasági eredményekre. Bár ez a feltevés mind a közbeszédben, mind a tudományos munkákban gyakran megjelenik, empirikusan egyelőre nem eléggé alátámasztott, különösen nem az európai demokráciák mintáján. Írásomban ezt az összefüggést vizsgálom többváltozós statisztikai módszerekkel, 30 európai országban, a European Social Survey 2002–2013 közötti hat mérésének adatai alapján. Az elemzéshez kérdőíves adatokból képzett aggregált változókat, a politikai rendszert jellemző országszintű változókat és az országok gazdasági mutatóit használom fel.

A tanulmány a következőképpen épül fel: az első részben a polarizáció különböző értelmezéseit és mérési módszereit tekintem át. A második részben bemutatom, miért feltételezhetjük, hogy a politikai polarizáció negatívan hat a gazdasági teljesítményre. Ezt követően az adatok, a változók és a mérési módszerek ismertetése következik. A negyedik rész mutatja be a többváltozós elemzést, amelynek során a polarizáció két típusának hatását vizsgálom a gazdasági növekedésre. A tanulmányt az eredmények értelmezését követően rövid összefoglalással zárom. Az eredményeim szerint a gazdasági növekedés mértéke szignifikánsan összefügg azzal, hogy a megelőző időszakban hogyan változott a pártos polarizáció szintje, és ez a hatás volumenében is számottevő, míg az ideológiai polarizáció esetében nem találunk ilyen hatást. Amennyiben a polarizáció és a növekedés között oksági kapcsolat van, akkor a káros gazdasági hatásokért az eredmények szerint sokkal inkább a politikai oldalak elfogultsága, „tábor-mentalitása” okolható, semmint a politika vagy gazdaság kívánatos működéséről vallott nézetek különbségei.

FOGALMI ÉS ELMÉLETI HÁTTÉR

A politikai polarizáció típusai – ideológiai és pártos polarizáció

Bár a polarizáció fogalma az európai szerzők körében is teret nyert, az amerikai szakirodalomban napjaink egyik legnépszerűbb kutatási témája. A politikai polarizáción belül a megosztottság különböző aspektusait és a különböző mérési módszereket megragadva, megkülönböztethetünk törvényhozási, ideológiai, szakpolitikai, érzelmi és kapcsolati polarizációt is – bár a szakirodalom nem teljesen konzisztens a szóhasználatban, illetve több helyen csupán a mérési módszerből következtethetünk arra, hogy az egyes szerzők milyen típusú polarizációt vizsgálnak. Ideológiai polarizáción általában egy bal–jobb skálán való elku-

lönülést (Bafumi–Shapiro, 2009; Körösenyi, 2012; Wang, 2014), (köz)politikai polarizáción a közpolitikai ügyek mentén való éles elkülönülést (Abramowitz–Saunders, 2008; Bafumi–Shapiro, 2009; Levendusky, 2010), törvényhozási polarizáción a törvényhozásban a szavazási mintázat frakciók szerinti homogenizálódását (Kubik, 2015; McCarty–Poole–Rosenthal, 2006), míg érzelmi polarizáción az egyes politikai táborokkal kapcsolatos rokon- és ellenszenv erősségének átlagos szintjét (Iyengar–Sood–Lelkes, 2012) értik. A politikai homofíliát/heterofíliát vizsgáló kutatásokat (Angelusz–Tardos, 2011; Kmetty, 2015; Tardos–Angelusz, 2009) is ebbe a szakirodalmi körbe sorolva, az általuk vizsgált jelenséget – kissé önkényesen – a kapcsolati polarizáció címkével jelölhetjük. Látható, hogy a „politikai polarizáció” igen sokféle jelenséget takarhat – különösen, hogy a fentebb említett típusok szinte mindegyike (a törvényhozói polarizáció kivételével) értelmezhető a választóközönség és a politikai elit szintjén is, és a két szint között esetenként jelentős különbségek lehetnek.

Ebben a tanulmányban a választói vélemények polarizáltságát vizsgálom, ezen belül két típust különböztetek meg, az ideológiai és a pártos polarizációt.² Az ideológiai polarizáció alapvetően a közgazdasági megközelítés gondolati keretében értelmezhető. A downsi (1957) elmélet szerint a választók közpolitikai-ideológiai preferenciái adottak, a választók elhelyezhetőek, és egyben magukat és a versengő pártokat is képesek elhelyezni egy bal-jobb ideológiai skálán, a szavazási döntéseiket pedig úgy hozzák meg, hogy megkeresik a skálán hozzájuk legközelebb eső pártot. Eszerint a megközelítés szerint tehát a választói vélemények közül elsősorban az ideológiai preferenciát kell vizsgálnunk, hiszen ebből vezethető le a többi választói döntés.

Ezzel szemben a pártos polarizáció fogalmának megértéséhez a Converse és szerzőtársai (1960) munkájára építő pártidentitás-elméletek választóképéhez érdemes visszanyúlnunk. A pártidentitás-elmélet a választók (köz)politikai preferenciáit nem tartja eleve adotttnak, illetve a szavazási döntés meghozása során nem tulajdonít nekik döntő szerepet. Ez az irányzat a pártkötődést tekinti más politikai vélemények kiindulópontjának, így a közpolitikai preferenciákat is (legalább részben) a párt- vagy politikai tábor-identitásból származtatja. Bár a párthovatartozás véleményformáló hatása régről ismert jelenség, mégis az utóbbi évtized kutatásai világítottak rá jobban, hogy a pártos elköteleződések a politikai tényérzékelésben és a politikai véleményalkotás terén is jelentős különbséget hoznak létre a különböző táborokhoz tartozó választók gondolkodásában (pl. Achen–Bartels, 2016; Anduiza–Gallego–Muñoz, 2013; Bafumi–Shapiro, 2009; Broockman–Butler, 2014; Druckman–Peterson–Slothuus, 2013; Jacobson, 2010; Jacoby, 1988; Shani, 2006; Shapiro–Bloch–Elkon, 2008). Ennek a megközelítésnek a kiinduló feltevései élesen szemben állnak a fentebb ismertetett közgazdasági elmélet feltevéseivel, hiszen a közgazdasági megközelítés a közpolitikai preferenciákat tekinti oknak, a pártpreferenciát pedig okozatnak, míg a pártidentitás-alapú érvelés fordítva.

A szakirodalom feltételezései a polarizáció és a gazdasági eredményesség kapcsolatáról

Bár a pártos polarizáció és az ideológiai polarizáció között konceptuálisan lényegi különbséget találunk, mindkét jelenségről általában azt feltételezik, hogy rontja az adott politikai közösségnek mind a politikai, mind a gazdasági teljesítményét. A következőkben a polarizáció mindkét típusára vonatkozóan ismertetem a szakirodalom által leggyakrabban feltételezett oksági mechanizmusokat, amiken keresztül ez a káros hatás feltételezhetően megnyilvánul.

Kezdjük ismét az ideológiai polarizációval. Egy *ideológiailag* szélsőségesen polarizált társadalomban a választók közpolitikai-ideológiai preferenciái nem normál, hanem U alakú (de legalábbis a normálnál jóval lapultabb) eloszlást követnek. Azaz, az egyes választói csoportok nagyon eltérően gondolkodnak arról, hogy mi lenne a kívánatos cél, amit egy kormánynak el kellene érnie, illetve milyen módon kellene azt elérnie. Downs (1990) elmélete szerint az ilyen helyzet egyértelműen nehezíti a hatékony működést. Enyhébb esetekben Downs feltételezése szerint a polarizáció „csupán” közpolitikailag instabil és hatékonytalan kormányzást eredményez, hiszen a közpolitikai megoldások folyton a két szélsőség között ingadoznak, súlyosan polarizált rendszerekben viszont, ahol a választói preferenciák eloszlása nem csak lapultabb a normálhoz képest, hanem U alakú, az olyan szélsőséges kimenetek is valószínűbbé válnak, mint például egy polgárháború (1990: 1003–1004.). A megosztottság és a lassú növekedés e szerint az érvelés szerint azért járhatnak együtt, mert nagy a policy volatilitás, azaz az egymást váltó kormányok gyakran a korábbiaktól nagyon eltérő intézkedéseket vezetnek be. Így a változó irányú közpolitikai reformötletek csökkentik a kormányzás hatékonyságát, mivel a reformok és átszervezések mindig tetemes mennyiségű tranzakciós költséggel járnak, a gazdasági szereplők számára pedig az ország nem tud kiszámítható gazdasági környezetet teremteni (Frye, 2002: 309–310.). Ezt az elméletet alátámasztják például Frye empirikus eredményei (2002, 2010), aki a posztkommunista térséget vizsgálva arra jutott, hogy minél inkább leírhatóak a választóközönség politikai preferenciái egy kommunista utódpart és egy antikommunista part kétosztatú versenyeként, annál lassabb a gazdasági növekedés.

Erős pártos polarizáció esetén ezzel szemben a választók közpolitikai véleményei nem szükségszerűen térnek el lényegesen a normál eloszlástól. Ez esetben ugyanis nem a közpolitikai-ideológiai vélemények osztják meg a társadalmat, hanem az egy-egy politikai tábor melletti erős pártos elfogultságok. Egy ilyen helyzetben a választók a tényeket erős pártos szűrőn keresztül érzékelik, és az információt szintén erős pártos „nyomás” alatt dolgozzák fel. Az erős pártos polarizáció egyértelműen rontja az állampolgárok tény-érzékelésre, minőségi véleményformálásra és érveken nyugvó vitára való képességeit (Anduiza és mtsai, 2013; Blais és mtsai, 2010; Shani, 2006; Shapiro–Bloch–Elkon, 2008). Emi-

att az feltételezhető, hogy a polarizáltabb rendszerek kevésbé képesek hatékonyan elszámoltatni a kormányokat, mint a kevésbé polarizáltak.

A „sziklaszilárd politikai lojalitások” ugyanis „képtelenné tehetik a választópolgárokat arra, hogy jobb teljesítményre ösztönözzék a kormányon levőket” (Tóka, 2005: 26.) mivel az egyes pártok mögött álló elkötelezett, szilárd és a versengő politikai oldallal szemben erős ellenérzéseket tápláló táborok nem motiválják kellőképpen a pártokat jobb teljesítményre. Így az esetleges rosszabb kormányzati teljesítmény és rosszabb gazdasági mutatók esetében is nagyobb eséllyel hatalmon maradhat egy kormány, ha a támogatói nagyon elfoglaltak, és nem hajlandók más pártra szavazni. Tehát az feltételezhető, hogy a pártok iránt elfoglalt táborok, a politikailag polarizált választóközönség határozottan nem járulnak hozzá a demokratikus rendszerek kormányzati hatékonyságának növekedéséhez, mivel rontják a szavazók képességét a rossz teljesítményt nyújtó, korrupt, ígéreteiket be nem tartó kormányok elszámoltatására (Körösenyi, 2013; Tóka, 2005).

Végül, vannak olyan elméletek is a megosztottságok káros gazdasági hatásairól, amelyek általánosságban vonatkoznak a polarizációra. Ha a társadalom nagyrészt homogén csoportokba rendeződik, míg a csoportok között mély különbség vannak, az blokkolhatja a kormányzást, lassíthatja a szükséges reformok bevezetését (Binder, 2004; Jones, 2001), csökkentheti az intézményekbe vetett bizalmat (Fiorina–Abrams–Pope, 2005), illetve az éppen aktuálisan hatalmon lévő csoportot arra ösztönözheti, hogy kizárólag a saját érdekeit tartsa szem előtt, illetve, hogy járadékvadász viselkedést folytasson (Esteban–Ray, 1994). Mindezek a következmények a megosztottság változatos formái esetében felmerülhetnek, legyen bár szó jövedelmi, etnikai, vallási vagy – mint a vizsgált esetben – politikai megosztottságokról. Összegezve, akár a választók preferenciáit tekintjük adottnak, és ezek következményének a pártválasztást, akár a pártidentitást tekintjük adottnak, és ebből származtatjuk a választói preferenciákat, a táborok közötti erős véleménypolarizáció mindkét érvelés szerint *feltételezhetően gyengébb kormányzati és gazdasági eredményekhez vezet.*

ADATBÁZIS, VÁLTOZÓK, MÓDSZER

Hipotéziseimet a European Social Survey (ESS) komparatív, szabadon kutatható, reprezentatív survey-adatain teszteltem. A kutatási projekt 2002 óta zajlik Európában, ennek keretein belül kétfévente végeznek kérdőíves lekérdéseket. Nem minden ország vesz részt minden egyes lekérdésben, de Magyarország idáig az összes hullámban szerepelt. A kérdések a demográfiai jellemzőkön túl sokféle társadalmi-politikai témát érintenek. A lekérdésekben hullámonként nagyságrendileg 50 000 válaszadó vesz részt. Az elemzéshez az Európai Gazdasági Térség 30 országának adatait aggregáltam (ország-

gonként legalább egy, maximum hat mérési eredményt, az ESS-adatok rendelkezésre állása alapján), az adatbázis így 122 ország-esetet tartalmaz.³ Az elemzésben szereplő ország-eseteket az 1. Melléklet táblázata összegzi.

A kutatás során szükségem volt annak meghatározására, hogy az adott ország kérdőíveinek lekérdezése során éppen mely pártok voltak kormányon. A lekérdezések időpontját az ESS kutatási dokumentációs anyagai tartalmazzák, azt pedig, hogy melyik országban egy adott időpillanatban mely pártok voltak kormányon, a Comparative Political Data Sets-projekt (Armingeon–Isler–Knöpfel–Weisstanner, 2016) vonatkozó adatbázisa alapján határoztam meg. A függő változó adatai és azok a kontrollváltozók, amelyeknél nem jellemzően eltérően, szintén ebből az adatbázisból származnak.

Az ideológiai polarizáció mérése

Egy ország ideológiai polarizáltságának jellemzésére a leggyakrabban a választók bal-jobb ideológiai skálán való eloszlását vizsgálják (pl. Bafumi–Shapiro, 2009; Kmetty, 2014; Körösenyi, 2012; Wang, 2014), illetve ennek alternatívájaként a konzervatív-liberális skálán való eloszlást. Ez a gyakorlat természetesen vitatható, leginkább azon az alapon, hogy az egyes országokban a jobboldali/baloldali vagy liberális/konzervatív címkék jelentése esetleg olyan mértékben eltérő, amely értelmetlenné teheti az összehasonlító kutatást. Kétségtelen, hogy lényeges különbségek vannak az egyes országok között annak tartalmában, hogy mit értünk konzervatívon és liberálison, illetve jobboldalin és baloldalin. E korlátok ellenére a nemzetközi összehasonlítás kivitelezhetősége, értelme mellett szól két fontos érv is. Az egyik, hogy a különféle liberális demokráciákban folytatott, az ideológiai preferenciák tartalmát vizsgáló kutatások eredményei nagymértékben konzisztensek, függetlenül a kísérlet résztvevőinek nemzetiségétől (Jost–Glaser–Kruglanski–Sulloway, 2003). A másik pedig, hogy a bal-jobb skálákon való elhelyezkedés számos politikai vagy mindennapi választásunkkal szignifikáns (és az elvárásoknak megfelelő irányú) kapcsolatban áll országokon átívelően. Azaz úgy tűnik, a bal-jobb címkék valóban inkább egy világlátást tükröznek, mintsem csupán a szűken értelmezett, és csak az adott ország viszonyai között értelmezhető politikai preferenciát (Jost, 2006).

Ezek alapján az *ideológiai polarizáció* mérése a választók bal-jobb skálán való eloszlását használtam. Az ideológiai polarizáció országonkénti mértékét úgy határoztam meg, hogy egy 0-10 közötti, 11 fokozatú skálán a magukat középre helyező választók kizárása után kiszámítottam, hogy a magukat a jobb oldalra sorolók (6-10) és a magukat a bal oldalra sorolók (0-4) csoportjainak mediánja között hány egységnyi különbség van. Az *ideológiai polarizáció* tehát itt azt jelenti, hogy egy adott országban mennyire áll egymástól távol a baloldal és a jobboldal egy-egy „medián-szavazója”.⁴

A pártos polarizáció mérése

A pártos polarizáció fogalmát az amerikai politikatudomány rendszeresen használja a demokraták és a republikánusok politikai véleményei, értékelései közötti különbség leírására (Carmines–Ensley–Wagner, 2012; Druckman és mtsai, 2013; Iyengar és mtsai, 2012; Jacobson, 2003, 2010; Stoker–Jennings, 2008). Leggyakrabban az elnök, a gazdaság vagy a politikai rendszer teljesítményének megítélésében jelentkező különbségeket értik alatta, esetenként viszont a két tábor egymásra és a saját magára vonatkozó sztereotípiái, értékelései közti különbségeket.

Mivel az európai politikatudomány ez idáig főként az ideológiai polarizációra koncentrált, így a pártos polarizáció mérésére az európai demokráciákra vonatkozóan nincsen bevett mérési eszköz. A republikánus–demokrata megkülönböztetés helyettesítésére először ketté kell bontanunk az európai országok választóközönségeit két politikai oldalként, politikai táborként értelmezhető pólusra, majd meg kell határozni, hogy mi legyen az az általános politikai vélemény, értékelés, amelyre vonatkozóan a megosztottságot megfigyeljük.

Elsőként tehát a politikai palettát kellett két táborra osztanom. A politikai oldalak definiálására a jobb–bal ideológiai skála is alkalmas lehetne, viszont ebben az esetben szerencsésebbnek tartottam a kormánypártok–ellenzéki pártok megkülönböztetést. Természetesen mind a jobb–bal, mind a kormány–ellenzék felosztás ellen számos érvet lehetne felhozni. A módszertani kihívás ebben az esetben hasonló ahhoz, mint amit a pártidentitás-irodalom fő kérdésének (azaz, hogy a megkérdezett republikánusnak, demokratának vagy függetlennek tartja-e magát) az európai kontextusra való adaptálása vetett fel azt követően, hogy a pártidentitás-elméletet megalapozó kutatások (Campbell és mtsai, 1960) Európában is a választói viselkedés egy elfogadott magyarázatává váltak. Míg a fenti pártidentitás-kérdés legelterjedtebb európai megfelelője az egyes pártokra koncentráló „Melyik párthoz érzi közel magát?” kérdés lett, az itt használt kormánypárti–ellenzéki elkülönítés jobban visszatükrözi az irodalom alapját képező republikánus–demokrata megosztottság bináris jellegét. A kormány–ellenzék táborok vizsgálata a jobb–bal felosztáshoz képest mindenestre legalább egy fontos előnnyel bír, azzal, hogy ez a megkülönböztetés egyértelmű, tehát minden pártról szinte minden időpillanatban egészen pontosan meg lehet állapítani, hogy melyik oldalhoz sorolható.

Az oldalak meghatározása után azt kellett eldöntenem, hogy milyen politikai vélemény, értékelés terén vizsgáljam a táborok közti véleménykülönbség eltéréseit, a vélemények torzítottságát. Ennek becslésére azt vizsgáltam, hogy hányszor elégedettebb átlagosan a kormánya tevékenységével egy kormánypárti, mint egy ellenzéki megkérdezett, mivel ebben a politikai kérdésben tükröződhet a legélesebben a politikai táborok elfogultsága. A kormánnyal való elégedettséget a kérdőívek egy 0–10 közötti, tizenegy fokozatú skálán mérték.

Bár a két tábor közötti politikai elégedettség egyszerű különbségének vizsgálata is ésszerű lehet, a mérési módszer megalkotásakor figyelembe vettem, hogy ugyanaz a számszerű különbség két nagyon különböző elégedettségi szintű országban eltérő mértékű megosztottságot tükröz. Ennek a szempontnak az érvényesítéséhez a két oldal véleményeinek relatív különbségét számítottam, azaz azt, hogy mennyiszer elégedettebbek átlagosan a kormánypártiak az ellenzékieknél. Az így létrehozott polarizációs mutató tehát nem a kormánypártiak és az ellenzékiek ideológiai vagy közpolitikai álláspontjainak különbségét tükrözi, hanem azt mutatja meg, hogy mennyire értékelik eltérően a kormánypárti és az ellenzéki szavazók kormányuk tevékenységét.

A két polarizációs változóra vonatkozó leíró statisztikákat az 1. táblázat mutatja be. A kétféle polarizációs mutató egymással szignifikáns, pozitív, gyenge-közepes erősségű kapcsolatban áll ($r = 0,453$; $p > 0,001$). Az ideológiai polarizációs mutató minimuma 3,97, tehát egy 0-10 közötti skálán a legkevésbé polarizált országban a magukat baloldalra sorolók „medián szavazója”, és a magukat jobboldalra sorolók „medián szavazója” mintegy 4 egységnyi távolságra van egymástól. Ideológiailag a legkevésbé polarizált országok a mintában Írország, Németország, az Egyesült Királyság és Hollandia, míg a legpolarizáltabbak Ciprus, Bulgária, Románia, Horvátország és Magyarország.

A pártos polarizációs mutató értéke akkor 1, ha az adott országban a kormánypártiak és az ellenzékiek politikai elégedettségi átlaga megegyezik. Ehhez közeli értékeket találunk például Belgiumban, Finnországban és Svájcban. Főként közép-kelet-európai, illetve dél-európai országokban (Ciprus, Magyarország, Görögország, Horvátország, Spanyolország, Portugália) mutat a két tábor elégedettségi hányadosa nagymértékű eltéréseket. Négy esetben egészen kirívó eltérés van a két tábor értékelései között. A kormánypártiak kormányval való elégedettsége a 2007-es magyar, a 2009-es magyar és a 2013-as spanyol esetekben csaknem háromszorosa, a 2013-as ciprusi mérések szerint pedig több mint háromszorosa volt az ellenzékiekének. A vizsgált országok túlnyomó részében egyébként a kormánypárti választók szignifikánsan elégedettebbek, viszont a két tábor értékelései nem különböznek drasztikusan. A bemutatott táblázatok a 2009-es szlovén eset kizárásával készültek, amelynek pártos polarizációs mutatója 0,59 volt, azaz, az ellenzékiek ekkor szignifikánsan és igen nagy mértékben elégedettebbek voltak a kormánnyal, mint a kormánypártiak. Ez a helyzet az itt használt elméleti keretben nem értelmezhető, a regressziós becsléseket pedig torzítják az erősen kiugró esetek, így ezt a megfigyelést a további elemzésekből is kizártam.

1. táblázat. A pártos polarizáció és az ideológiai polarizáció mutatók leíró statisztikái.

	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Pártos polarizáció	121	1,49	0,386	0,967	3,278
Ideológiai polarizáció	121	4,724	0,555	3,966	6,59

A gazdasági teljesítmény mérése

A kutatás függő változója a gazdasági teljesítmény, amit a legáltalánosabban az éves reál GDP növekedésével mérnek. Mivel az üzleti ciklusok jelensége miatt a gazdasági növekedés mértéke hullámzó, így egy-egy év eredményei csak igen pontatlanul jelezhetők előre (Lucas, 1977). Emiatt a közgazdasági modellek általában egy tágabb időszak átlagos növekedését becslik, jellemzően öt év növekedésének mozgó átlagaival, ami az éves GDP növekedésnél kevésbé zajos adatot eredményez. Ezt a szempontot és a minél nagyobb elemszámú minta megtartását együttesen szem előtt tartva, az elemzésben három év növekedésének mozgó átlagait használom, országonként a lekérdezési év és az azt követő két év reál GDP növekedésének átlagát.

Kontrollváltozók

A többváltozós elemzésben olyan kontrollváltozókat szerepeltettem, amelyek a közgazdasági szakirodalomban általánosan a növekedés meghatározóiként szerepelnek. A legegyszerűbb, Solow-típusú modellek (Solow, 1956) alapvetően a tőke és a munka mennyiségével magyarázzák a gazdasági növekedést. Az utóbbi évtizedekben viszont a növekedési modellek számos más tényezővel is kiegészültek, így a pontosabb becslés érdekében további kontrollváltozókat is felhasználok.⁵

A *fizikai tőke* mennyiségének a becslésére szerepeltetem a modellekben a bruttó állóeszköz felhalmozást (*gross fixed capital formation*, a GDP százalékában), az Eurostat adatai alapján.

A *humántőke* minősége a növekedés egyik legfontosabb meghatározója (Mankiw, Romer–Weil, 1992). A humántőke minőségét általában a népesség iskolázottságával szokták mérni: például a közép- vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányával, sőt, fejlődő országok elemzésekor esetenként az írástudók arányával is.⁶ Az elemzéshez az Eurostat adatait használom fel, a változó azt mutatja, hogy a 15–64 év közöttieknél országonként és mérésenként mekkora volt a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya.⁷

A *munkaerő* mennyisége változásának mérésére Barthához (2015: 41) hasonlóan a foglalkoztatottság éves változását használom. A mutató azt jelzi, hogy az előző évhez képest hány százalékponttal változott az adott országban a 15–64 év közötti népesség foglalkoztatottsági aránya.

Az *ország gazdasági fejlettsége* szintén fontos kontrollváltozó, mivel a növekedés mértéke ésszerűen függhet attól az alaptól, amelyhez képest a növekedést mérjük. Frye (2010) és Barro (1996) eredményei ezzel konzisztensen azt mutatják, hogy a gazdagabb országoknak jellemzően kisebb a növekedési rátája. Az elemzésekben a Világbank által közölt egy főre jutó, vásárlóerő-egy-

ségben (PPS) számolt GDP-adatokat használtam, az EU-átlag százalékában kifejezve (data.worldbank.org).

A *technológiai fejlődés* javítja a termelékenységet, ami szoros kapcsolatban áll a gazdasági növekedéssel. A technológiai fejlődés megbecslésére a kutatás-fejlesztésre fordított kiadásokat használtam (a GDP százalékában) a Világbank adatbázisa alapján⁸ (data.worldbank.org).

A társadalmi tőke illetve az *interperszonális bizalom mértéke* is sok tudományos munka szerint kapcsolatba hozható a gazdasági teljesítménnyel, bár a kettő közötti összefüggés iránya, illetve az oksági mechanizmus nem teljesen világos (Whiteley, 2000; Zak–Knack, 2001). Bjørnskov (2012) szerint például a bizalom növeli az iskolázottságot és a jogbiztonságot is és alapvetően ezeken keresztül hat a növekedésre. Az általános bizalomszint mérésére az ESS-kérdőív országokénti átlagértékeit használtam.⁹

Végül, az *intézmények minősége* a gazdasági növekedést magyarázó újabb elméletekben szintén igen nagy szerepet kapott. Itt North megfogalmazását követem, aki szerint az intézmények a „társadalom játékszabályai”, „az emberek közti interakciót befolyásoló, emberek által létrehozott korlátok” (1990: 3.), amelyek lehetnek formálisak (jogilag szabályozottak) vagy informálisak (kultúra, normák). Hozzá hasonlóan Acemoglu és Robinson (2012) is kulcsfontosságúnak tartják az intézmények hatását, ők például azt tartják a növekedés egyik meghatározó tényezőjének, hogy mennyire inkluzív vagy extraktív a politikai berendezkedés. Az *informális intézményi működés* minőségének becslésére a Transparency International korrupció percepció indexét használom (transparency.org), a *formális intézmények minőségének* becslésére pedig az 1945 után demokratikus intézményrendszerben eltöltött évek számát és a kormányzati hatékonyságot használom, a Polity IV adatbázisa (systemicpeace.org) illetve a világbank adatai alapján (World Bank Indicators, Government Efficiency Scores).

Az átlagos bizalomszint szorosan összefügg a formális és az informális intézményi működés mérőszámaival és a kormányzati hatékonysággal is, illetve ez utóbbiak is egymással ($r > 0,7$), ami zavaró multikollinearitást okoz a többváltozós elemzésben, ezért a regressziókban a négy változóból képzett főkomponens szerepel az eredeti változók helyettesítésére.

A fent bemutatott független változók mellett azoknak a külső hatásoknak a kiszűrésére, amelyek azonos időszakokban hasonlóan érintik az európai országokat (pl. gazdasági válság) a lekérdezések évét jelölő dummy változókat is bevontam kontrollváltozónak. Az év változók bevonása jelentősen javítja a modellek magyarázóerejét, viszont nem okoz súlyos multikollinearitást.¹⁰

ELEMZÉS

Az adatbázis elemzési egységei az egyes országok egyes lekérdezései. A változók bemutatása és az adatok elemzése előtt fontosnak tartom, hogy érintsek néhány, az adatbázis sajátosságaiból fakadó módszertani problémát, és bemutassam, hogy a dolgozat hogyan kívánja kezelni ezeket a problémákat.

Elsőként, az adatbázis – minden más országos szinten folyó elemzéshez hasonlóan – nem egy reprezentatív, véletlen minta, szigorú értelemben csak önmagát, azaz az elemzett 122 ország- esetet reprezentálja. Az elemzésben részt vevő országokra az elemzett pillanatokban tulajdonképpen azok az összefüggések is érvényesek, amelyek az elfogadott szignifikancia-szinteket meghaladó p -értékekkel rendelkeznek, ezekre tehát az elemzés során nem kellene akkor támaszkodnunk, ha az elemzést kizárólag az adott országok vizsgált adatfelvételi időpontjaira akarnánk vonatkoztatni. Tekinthetjük viszont eseteinket egy végtelen nagy, hipotetikus populációból vett mintának is, és ebben a megközelítésben a szignifikáns összefüggéseket az európai demokráciákat általában jellemző összefüggéseként értelmezhetjük. Fő szabályként ezt az értelmezést követem, így tekintetbe fogom venni a szignifikancia-szinteket.

Az adatbázis struktúrája hasonló egy panel adatbázishoz, bár a survey adatok aggregálásával létrehozott változók szigorú értelemben nem tekinthetők panel adatnak, mivel az adatok egy része eredetileg egyéni szinten keletkezett, minden hullámban más-más megkérdezettek bevonásával. Ha ezeket az egyéni szintű megfigyeléseket aggregáljuk, és országos szinten vonunk le belőlük következtetéseket, az feltételezi, hogy az egyéni szintű adatok aggregálásával az adott országot találóan jellemző változókhoz jutunk (mint pl. az átlagos bizalomszint, vagy a kutatás polarizációs mutatói). Ez nem csupán elméletileg fontos kérdés, az elemzési szint váltása során felmerülhet, hogy ellentétes irányú összefüggéseket találunk egyéni, illetve országos szinten (lásd pl. Meuleman, 2016), aminek értelmezése jelentős kihívás elé állítja a kutatót. Ez a probléma szerencsére ez esetben nem jelentkezik élesen, legalábbis nem a fő hipotéziseket illetően, mivel a polarizációs változóknak és a függő változónak sincs egyéni szintű értelmezése.

Végül, nem egyértelmű, hogy milyen többváltozós modell lenne a legmegfelelőbb a hipotézisek tesztelésére. Az adatstruktúra nem ideális egy pooled OLS-regresszióhoz, mivel az egyes országokon belül különböző időpontokban mért adatok nyilvánvalóan nem függetlenek egymástól. Ez autokorrelációhoz, azaz az egy országon belüli mérések hibatagjainak jelentős együttmozgásához vezet a lineáris regressziós modellekben, amelyek használatának egyik feltétele éppen az, hogy a hibatagok nem lehetnek korreláltak. Az adatbázis ráadásul kiegyensúlyozatlan, mivel nem a hat hullám és 30 ország esetén elméletileg lehetséges 180 ország- esetet tartalmazza, hanem csupán ennek mintegy kétharmadát, országonként átlagosan négy esetet.¹¹ Az idősorok viszonylagos rövid-

sége, a viszonylag kis esetszám (a többváltozós elemzésben a kontrollváltozók adathiányai miatt az esetszám 100 alá csökken) és a panel erősen kiegyensúlyozatlan jellege miatt az adatbázis így egy panel-elemzéshez sem ideális.

A panel modellek mellett szól, hogy eleve az időbeli változások elemzésére szolgálnak, és megbízhatóbban kezelik a meg nem figyelt változók hatását, míg az OLS-modellek becslései érzékenyebbek a kihagyott változókra. Az egyszerűbb, pooled OLS-módszer mellett szól viszont, hogy minél rendezetlenebb, hiányosabb egy panel adatbázis adatstruktúrája és minél alacsonyabb az esetszám, annál kevésbé preferálhatóak a panelregressziós módszerek.

Mindezeket szem előtt tartva az elemzést három féle módon is elvégeztem, amelyek mind alkalmasak arra, hogy egyszerre kezeljék az év- és országhatásokat a becslés során.¹² Az első módszer egy pooled OLS-regresszió országonként klaszterezett robusztus standard hibákkal, a második egy two-way panel-modell országonkénti fix hatásokkal, évhatásokkal és országonként klaszterezett robusztus standard hibákkal, a harmadik pedig egy, az évhatásokkal és az országhatásokkal egyaránt számoló, és ezek hatását felszívó lineáris regresszió (fix év- és országhatásokkal), szintén országonként klaszterezett robusztus standard hibákkal.¹³ Az eredményeket a 2. táblázat mutatja be. A hatásnagyságok könnyebb értelmezhetősége érdekében minden szubsztantív kontrollváltozó standardizált formában szerepel a regresszióban. A változók közötti korrelációs kapcsolatokat a 2. melléklet mutatja.

Látható, hogy a *pártos polarizáció* minden modellváltozat szerint szignifikáns, negatív, és volumenében jelentős hatással van a gazdasági növekedésre. Ezzel ellentétben az *ideológiai polarizáció* hatása a növekedésre nem szignifikáns egyik modellben sem. Ráadásul, a pártos polarizáción kívül nincs olyan független változó, amelynek hatása az egyes modellváltozatokon keresztül ugyanúgy szignifikáns lenne a növekedésre. A panel-modellekben az egy főre jutó GDP és a bruttó állóeszköz-felhalmozás hatása szingifikáns és a vártak megfelelő, viszont az OLS-becslés ezekre vonatkozóan sem mutat szignifikáns hatást. A kontrollváltozók hatásának iránya egyébként egy esetet kivéve (a kutatásfejlesztési kiadások hatása az OLS-regresszió esetében) megegyezik a feltelezettekkel.

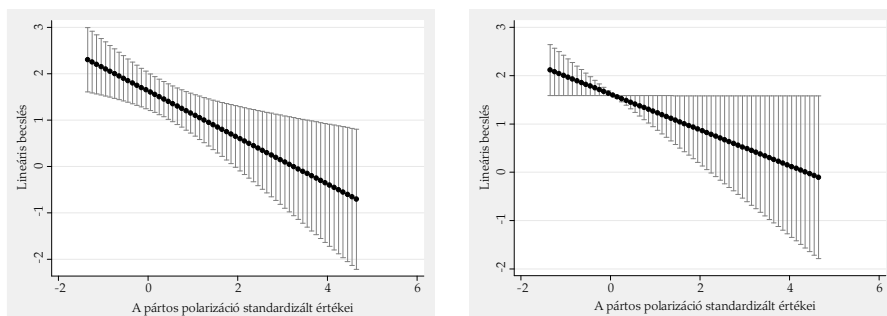
A panelbecslés szigma-értékei azt mutatják, hogy az egyes országokon belül a megfigyelések szórása mérsékelt, míg az országok közötti szórás nagy – azaz egy adott ország különböző időpontban mért értékeinek az együttlmozgása nagyon jelentős, és az összes különbség nagy részéért az egyes országok közötti különbségek felelősek.

2. táblázat. Regressziós modellek a reálértéken számolt 3 évi átlagos GDP-növekedés becslésére. Regressziós együtthatók, zárójelben az országoként klaszterezett robusztus standard hibákkal.

	<i>OLS-regresszió országoként klaszterezett r. st. hibákkal</i>	<i>Panel-regresszió fix hatásokkal, országon- ként klaszterezett r. st. hibákkal</i>	<i>Lineáris regresszió fix év- és ország- hatásokkal</i>
<i>Pártos polarizáció</i>	-0,501*** (0,174)	-0,370* (0,188)	-0,370* (0,195)
<i>Ideológiai polarizáció</i>	-0,223 (0,230)	-0,263 (0,479)	-0,263 (0,427)
<i>Felsőfokú végzettségűek aránya</i>	0,216 (0,257)	0,802 (0,818)	0,802 (0,827)
<i>Egy főre jutó GDP</i>	-0,048 (0,235)	-3,811** (1,430)	-3,811** (1,615)
<i>Bruttó állóeszköz felhalmozás</i>	0,324 (0,211)	1,155*** (0,267)	1,155*** (0,253)
<i>Foglalkoztatottság változása</i>	0,135 (0,178)	0,235 (0,172)	0,235 (0,182)
<i>Kutatás-fejlesztési kiadások aránya</i>	-0,337 (0,256)	0,573 (0,597)	0,573 (0,744)
<i>Főkomponens: korrupciós index + bizalom + demokratikus évek + kormányzati hatékonyság</i>	-0,277 (0,223)	-0,434 (0,657)	-0,434 (0,714)
2005	1,143** (0,43)	0,365 (0,297)	0,365 (0,416)
2007	-2,576*** (0,395)	-3,608*** (-0,420)	-3,608*** (0,501)
2009	-3,345*** (0,524)	-3,108*** (0,528)	-3,108*** (0,61)
2011	-1,968*** (0,473)	-2,842*** (0,736)	-2,842*** (0,801)
2013	-0,918* (0,525)	-1,645 (0,990)	-1,645 (1,000)
<i>Konstans</i>	2,836*** (0,260)	3,189*** (0,451)	3,189*** (0,515)
			Ország F (25, 58) = 4,095; 0,000
			Sigma_u = 4,839 Sigma_e = 1,089 Rho = 0,952
N	97	97	97
R ²	0,644	0,782	0,871
Kiigazított R ²	0,589	0,747	0,787

***p<0,01 **p<0,05 *p<0,1.

A modellek magyarázóereje jelentős. Az országhatásokkal nem számoló OLS-becslés 59%-ban, a fix év- és országhatásokkal becsült modell pedig 79%-ban magyarázza a következő évi GDP-növekedés varianciáját, ez pedig csökkenti annak valószínűségét, hogy az összefüggést valamely nem vizsgált tényező okozza. A bayesi-, illetve Akaike információs kritériumok szerint a panel-regresszió és a fix év- és országhatásokkal becsült modell preferálandóak az OLS-becsléssel szemben.

1. ábra. A GDP növekedésére vonatkozó lineáris becslések 95%-os konfidencia-intervallumon belül. Balra az OLS-modell becslése, jobbra a fixhatás-modell becslése látható.

Az 1. ábrán azt láthatjuk, hogy mekkora a pártos polarizáció hatása a gazdasági növekedésre az OLS-modell és a fixhatás-modellek szerint, ha minden más független változót az átlagos értéken rögzítünk. Az ábrákon látható, hogy ekkor egy nagyon erősen polarizált ország gazdasága (három éves átlagban) gyakorlatilag nem növekszik, vagy zsugorodik, míg egy szintén minden más vizsgált tekintetben átlagos, de egyáltalán nem polarizált ország éves reál GDP-növekedése átlagosan meghaladja a 2%-ot. Ez a különbség igen jelentős, még azt szem előtt tartva is, hogy a hatás nagyságának értékeit a konkrét modell specifikáció érdemben befolyásolhatja. Az ábrákon az is látható, hogy a becslések a kevésbé-közepesen polarizált országok esetében jóval pontosabbak, mivel az ezekben a tartományokban eső megfigyelések esetében a becsült értékek jóval szűkebb intervallumon belül szóródnak.

A fent bemutatott összefüggés robusztusnak tekinthető, mivel egymástól nagyon különböző feltevésekkel élő modellek is hasonló kapcsolatot jeleznek. Az eredmények nem érzékenyek a változók pontos mérési módjára sem, rendkívül hasonlóak maradnak az itt bemutatottakhoz képest, ha más, az irodalomban szintén elfogadott mérési módszereket használunk.¹⁴

DISZKUSSZIÓ ÉS ÖSSZEGZÉS

Bár sokan feltételezték, hogy a politikai megosztottság negatívan hat a gazdasági teljesítményre, a kérdés empirikus vizsgálatára idáig kevesen vállalkoztak, különösen az európai országok mintáján. Ebben a tanulmányban az okság irányának tesztelésére, illetve az oksági mechanizmus pontos megfogalmazására nem vállalkoztam, csupán azt vizsgáltam, hogy az Európai Gazdasági Térség országaiban az elmélettel konzisztens jelenségeket figyelhetünk-e meg.

A tanulmány eredményei azt mutatják, hogy a politikai megosztottság egy speciális fajtája, a pártos polarizáció esetében az empirikus megfigyelések megfelelnek az elméleti várakozásoknak: a pártos polarizáció valóban gyengébb gazdasági eredményekkel áll összefüggésben, akkor is, ha számos gyakran vizsgált és elfogadott hatású magyarázó változó hatására kontrollálunk. A hatás nem csak szignifikáns, hanem volumenében is igen jelentős. Az ideológiai megosztottságnak ezzel szemben nem volt szignifikáns önálló hatása egyetlen modellváltozatban sem, és a kétváltozós kapcsolatvizsgálat is azt mutatja (2. melléklet), hogy gyakorlatilag nem függ össze a célváltozóval.

A pártos polarizáció változatos módokon járulhat hozzá a gyengébb gazdasági teljesítményhez, bár az oksági mechanizmus tesztelésére az itt használt módszer nem alkalmas. Az irodalomban a leggyakrabban megjelenő elmélet szerint a pártos polarizáció rontja a szavazók elszámoltatási képességét, mivel az elfogult szavazótáborok sem a saját pártjaik rossz teljesítményét, sem a másik tábor politikusainak jó teljesítményét nem képesek elismerni. Ez pedig nem nyújt ösztönzést a kormányon levőknek, hogy jól kormányozzanak. A táborok közötti mély ellentétek ráadásul lassíthatják a policy döntések meghozatalát, patthelyzetet alakíthatnak ki a kormányzásban, és arra ösztönözhetik az egyes csoportokat, hogy csak a saját érdekeiket nézzék a döntések meghozatalakor. Ha a megosztottságok a gazdasági szereplők körében is kifejezetté válnak, az növelheti a korrupció, illetve a járadékvadászatra lehetőséget nyújtó jogszabályalkotás veszélyét, és hatékonytalanabbá és kiszámíthatatlanabbá teheti a gazdaság működését. A kiszámíthatatlan gazdasági környezet csökkenti a befektetési kedvet, ami megint csak a gazdasági teljesítmény csökkenését okozhatja. A polarizáció ráadásul a társadalmi bizalom csökkenéséhez is hozzájárulhat, aminek szintje közismerten összefügg a gazdasági teljesítménnyel.

A polarizáció ezen elméletek alapján részben más társadalmi-politikai változókon keresztül hathat a növekedésre – mint a bizalom, a demokratikus tapasztalat, a korrupció és a kormányzati hatékonyság –, amelyek hatása a társadalomtudósok által széles körben ismert és elfogadott, a modellek viszont arra utalnak, hogy jelentős önálló hatása is lehet. Ezzel szemben az itt említett többi, jól ismert változó hatása nem volt szignifikáns, és az elhagyásuk érdekében nem változtatott a modellek magyarázóerején. Hatásuk egy részét minden

bizonynal épp a – korábbi kutatásokban csak elvétve vizsgált – polarizációs változók vették fel.

Érdemesnek tartom még reflektálni egy, az irodalomban gyakran feltűnő nézetre. Nevezetesen arra, hogy sokak szerint a választótáborok mérsékelt pártos elfogultságának egy sor pozitív hozadéka van, amelyek közül az egyik legfontosabb, hogy elősegíti a stabil és kiszámítható működést (lásd pl. Almond–Verba, 1989; Dalton–Weldon, 2007; Tóka, 2005), ami mind a politikai, mind a gazdasági működésre nézve előnyös. E nézet szerint ezek miatt csak a szélsőségesen pártos attitűdök károsak. Az adatok vizsgálata során viszont semmi nem utalt arra, hogy a pártos polarizáció és a gazdasági működés között ilyen kapcsolat lenne. Azaz, sem a kétváltozós elemzés során készített, itt nem szereplő ábrák nem mutattak a lineáris (vagy legalábbis a monoton növekvő/csökkenő) függvényformától eltérő jellegű összefüggést, sem a regressziós modellek illeszkedése és egyéb tulajdonságai nem utaltak ennek a feltételezésnek megfelelő, pl. négyzetes irányú kapcsolatra. Ha vannak is a pártos elfogultság mérsékelt szintjének bizonyos pozitív hatásai ahhoz képest, mintha a választók teljesen elfogulatlanok lennének, ezek nem vezetnek gazdasági szempontból látható eredményekhez, de legalábbis a vizsgált mintán és az itt használt empirikus eszközökkel nem lehetett ezeket megfigyelni. Így a pártos elfogultság pozitív hatásairól szóló elméleteknek ellentmondóan a dolgozat arra a megállapításra jut, hogy minél kisebb az elfogultság/polarizáltság mértéke, annál jobb.

Bár ez az elemzés nem fókuszált kifejezetten a magyar esetre, a kiugró mértékű pártos polarizációt mutató magyar adatok mindenképpen említést érdemelnek. Amire ezen eredmények alapján Magyarországra nézve következtethetünk (tekintve, hogy Magyarország több ESS-hullám esetében is a minta pártos értelemben legpolarizáltabb országa volt), az pesszimizmusra ad okot a várható gazdasági eredményekkel kapcsolatban. A modell azt valószínűsíti, hogy az ország jelentősen jobb gazdasági teljesítményt lenne képes nyújtani, ha pártos értelemben nem lenne ennyire szélsőségesen megosztott. Azaz, a politikai táborok elfogultsága nem „csak” politikai értelemben lehet káros – például azáltal, hogy rontja a véleménynyilvánítás minőségét és a politikai viták színvonalát –, hanem szignifikánsan gyengébb gazdasági eredményekkel is összefüggésbe hozható.

1. melléklet. Az elemzésben szereplő adatok, országok és lekérdezések szerint

	2002	2004	2006	2008	2010	2012
Ausztria	*	*	*			
Belgium	*	*	*	*	*	*
Bulgária			*	*	*	*
Csehország	*	*			*	*
Horvátország				*		
Ciprus			*	*		*
Dánia	*	*	*	*	*	*
Észtország		*		*		*
Finnország	*	*	*	*	*	*
Franciaország	*	*	*	*	*	*
Németország		*	*	*	*	*
Görögország	*	*			*	
Magyarország	*	*	*	*	*	*
Olaszország	*					
Izland		*				*
Írország		*		*	*	*
Lettország				*		
Litvánia					*	*
Luxemburg	*	*				
Hollandia	*	*		*		
Norvégia	*	*	*	*	*	*
Lengyelország	*	*	*	*	*	*
Portugália	*		*	*	*	*
Románia				*		
Szlovákia		*	*	*	*	*
Szlovénia	*		*	*	*	*
Spanyolország	*	*	*	*	*	*
Svédország		*	*	*	*	*
Svájc	*	*	*	*	*	*
Egyesült Királyság	*	*	*	*	*	*

2. melléklet. A többváltozós modellekben szereplő változók korrelációs kapcsolatai. N=97.

	3 éves átlagos GDP-növekedés	Pártos polarizáció	Ideológiai polarizáció	Felsőfokú végzettségűek aránya	Egy főre jutó GDP	Bruttó állóeszköz- felhalmozás	Foglalkoztatottság változása	Kutatás-fejlesztési kiadások	PC*	Társadalmi bizalom	Kormányzati hatékonyság	TI korrupciós index	Demokratikus évek száma
3 éves átlagos reál GDP- növekedés	1												
Pártos polarizáció	-0,267	1											
Ideológiai polarizáció	-0,053	0,390	1										
Felsőfokú végzettségűek aránya	-0,130	-0,108	-0,238	1									
Egy főre jutó GDP	0,018	-0,342	-0,475	0,313	1								
Bruttó állóeszköz- felhalmozás	0,297	-0,241	0,081	-0,285	-0,038	1							
Foglalkozta- tottság változása	0,287	-0,135	-0,071	-0,021	0,216	0,269	1						
Kutatás- fejlesztési kiadások aránya	-0,212	-0,256	-0,426	0,290	0,436	-0,126	0,106	1					
PC*	-0,129	-0,336	-0,641	0,473	0,777	-0,162	0,065	0,773	1				
Társadalmi bizalom	-0,097	-0,354	-0,610	0,476	0,641	-0,001	0,002	0,693	0,895	1			
Kormányzati hatékonyság	-0,058	-0,302	-0,555	0,395	0,743	-0,122	0,069	0,750	0,955	0,794	1		
TI korrup- ciós index	-0,149	-0,324	-0,625	0,460	0,748	-0,160	0,095	0,765	0,974	0,850	0,923	1	
Demokratikus évek száma	-0,179	-0,276	-0,608	0,440	0,776	-0,322	0,077	0,684	0,916	0,707	0,853	0,867	1

* Főkomponens, összetevői: társadalmi bizalom, kormányzati hatékonyság, TI korrupciós index, demokratikus évek száma

IRODALOM

- Abramowitz, A. I.–Saunders, K. L. (2008): Is polarization a myth? *The Journal of Politics*, 70 (02), 542–555. <https://doi.org/10.1017/S0022381608080493>
- Acemoglu, D.–Robinson, J. (2012): *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. Crown Business.
- Achen, C. H.–Bartels, L. M. (2016): *Democracy for Realists: Why Elections Do Not Produce Responsive Government*. Princeton University Press.
- Alesina, A.–Baquir, R.–Easterly, W. (1999): Public goods and ethnic divisions. *The Quarterly Journal of Economics*, 114 (4), 1243–1284.
- Almond, G. A.–Verba, S. (1989): *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. Sage.
- Alt, J. E.–Lassen, D. D. (2006): Transparency, political polarization, and political budget cycles in OECD countries. *American Journal of Political Science*, 50 (3), 530–550. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2006.00200>
- Anduiza, E., Gallego, A.–Muñoz, J. (2013): Turning a Blind Eye Experimental Evidence of Partisan Bias in Attitudes Toward Corruption. *Comparative Political Studies*, 46 (12), 1664–1692. <https://doi.org/10.1177/0010414013489081>
- Angelusz R.–Tardos R. (2011): Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál. In: R. Tardos–Z. Enyedi–A. Szabó (Eds.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest, DKMKA.
- Armingeon, K.–Isler, C.–Knöpfel, L.–Weisstanner, D. (2016): *Supplement to the Comparative Political Data Set – Government Composition 1960–2014*. Institute of Political Science, Bern, University of Berne. Retrieved from <http://www.cpsds-data.org/>
- Bafumi, J.–Shapiro, R. Y. (2009): A new partisan voter. *The Journal of Politics*, 71 (01), 1–24. <https://doi.org/10.1017/S0022381608090014>
- Barro, R. J. (1996): *Determinants of economic growth: a cross-country empirical study*. National Bureau of Economic Research. Retrieved from <http://www.nber.org/papers/w5698>
- Bartha A. (2015): Az intézmények és a humán tőke szerepe az Európai Unió országainak felzárkózásában. In: *Doktori disszertáció*. Debrecen, Debreceni Egyetem, Közgazdaságtudományi Doktori Iskola.
- Binder, S. A. (2004): *Stalemate: Causes and consequences of legislative gridlock*. Brookings Institution Press. Retrieved from [https://www.google.com/books?hl=hu&lr=&id=988dqN2WOsMC&oi=fnd&pg=PR11&dq=Binder+\(2003\)+party+polarization&ots=S2h_9RTliv&sig=LY4rNawj6QMMWUVfkus3WQBfzJQ](https://www.google.com/books?hl=hu&lr=&id=988dqN2WOsMC&oi=fnd&pg=PR11&dq=Binder+(2003)+party+polarization&ots=S2h_9RTliv&sig=LY4rNawj6QMMWUVfkus3WQBfzJQ)
- Bjørnskov, C. (2012): How does social trust affect economic growth? *Southern Economic Journal*, 78 (4), 1346–1368.
- Blais, A.–Gidengil, E.–Fournier, P.–Nevitte, N.–Everitt, J.–Kim, J. (2010): Political judgments, perceptions of facts, and partisan effects. *Electoral Studies*, 29 (1), 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2009.07.001>
- Broockman, D. E.–Butler, D. M. (2014): *How Do Citizens React When Politicians Support Policies They Oppose? Field Experiments with Elite Communication* (Working paper). Retrieved from http://www.ocf.berkeley.edu/~broockma/broockman_butler_legislator_experiments_2014.pdf

- Campbell, A.–Converse, P. E.–Miller, W. E.–Stokes, D. E. (1960): *The American Voter*. New York–London, John Wiley & Sons, Inc.
- Carmines, E. G.–Ensley, M. J.–Wagner, M. W. (2012): Who fits the left-right divide? Partisan polarization in the American electorate. *American Behavioral Scientist*, 0002764212463353.
- Dalton, R. J.–Weldon, S. (2007): Partisanship and party system institutionalization. *Party Politics*, 13 (2), 179–196. <https://doi.org/10.1177/1354068807073856>
- Downs, A. (1957): *An Economic Theory of Democracy* (1st edition). New York, Harper and Row.
- Downs, A. (1990): Politikai cselekvés a demokráciában: egy racionális modell. *Közgazdasági Szemle*, 9.
- Druckman, J. N.–Peterson, E.–Slothuus, R. (2013): How elite partisan polarization affects public opinion formation. *American Political Science Review*, 107 (01), 57–79. <https://doi.org/10.1017/S0003055412000500>
- Easterly, W.–Levine, R. (1997): Africa's growth tragedy: policies and ethnic divisions. *The Quarterly Journal of Economics*, 112 (4), 1203–1250.
- Easterly, W.–Ritzen, J.–Woolcock, M. (2006): Social cohesion, institutions, and growth. *Economics & Politics*, 18 (2), 103–120.
- Esteban, J.-M.–Ray, D. (1994): On the measurement of polarization. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 819–851.
- Ezcurra, R. (2009): Does income polarization affect economic growth? The case of the European regions. *Regional Studies*, 43 (2), 267–285.
- Fiorina, M. P.–Abrams, S. J.–Pope, J. C. (2005): *Culture war?* Pearson Longman New York.
- Frye, T. (2002): The perils of polarization. *World Politics*, 54 (3), 308–337. <https://doi.org/10.1353/wp.2002.0008>
- Frye, T. (2010): *Building states and markets after communism: the perils of polarized democracy*. Cambridge University Press.
- Iyengar, S.–Sood, G.–Lelkes, Y. (2012): Affect, not ideology a social identity perspective on polarization. *Public Opinion Quarterly*, 76 (3), 405–431. <https://doi.org/10.1093/poq/nfs038>
- Jacobson, G. C. (2003): Partisan polarization in presidential support: The electoral connection. In: *Congress & the Presidency: A Journal of Capital Studies*. Vol. 30., 1–36. Taylor & Francis. <https://doi.org/10.1080/07343460309507855>
- Jacobson, G. C. (2010): Perception, memory, and partisan polarization on the Iraq War. *Political Science Quarterly*, 125 (1), 31–56. <https://doi.org/10.1002/j.1538-165X.2010.tb00667.x>
- Jacoby, W. G. (1988): The impact of party identification on issue attitudes. *American Journal of Political Science*, 643–661.
- Jones, D. R. (2001): Party polarization and legislative gridlock. *Political Research Quarterly*, 54 (1), 125–141.
- Jost, J. T. (2006): The end of the end of ideology. *American Psychologist*, 61 (7), 651.
- Jost, J. T.–Glaser, J.–Kruglanski, A. W.–Sulloway, F. J. (2003): Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129 (3), 339.
- Keefer, P.–Knack, S. (2002): Polarization, politics and property rights: Links between inequality and growth. *Public Choice*, 111 (1), 127–154.

- Kmetty Z. (2014): Diskurzusok, nexusok és politikai részvétel. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola.
- Kmetty Z. (2015): Ideológiai és kapcsolathálózati törésvonalak a társadalmi-politikai térben a 2014-es országgyűlési választások előtt. In: *Politika az intézményeken túl*. 8–34. MTA TK.
- Körösényi A. (2012): A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltathatóságra. In: *Van irány? Trendek a magyar politikában*. 284–309. Budapest, MTA TK PTI–ÚMK.
- Körösényi, A. (2013): Political polarization and its consequences on democratic accountability. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, (2), 3–30.
- Kubik B. G. (2015): A patkó hálójában. Az 1990 és 2014 közötti országgyűlési képviselők közösen benyújtott törvényjavaslat szerinti kapcsolathálózatának elemzése. Budapesti Corvinus Egyetem, Tudományos Diákköri Konferencia Dolgozat.
- Levendusky, M. S. (2010): Clearer cues, more consistent voters: A benefit of elite polarization. *Political Behavior*, 32 (1), 111–131. <https://doi.org/10.1007/s11109-009-9094-0>
- Lucas, R. E. (1977): Understanding business cycles. In *Carnegie-Rochester conference series on public policy*, Vol. 5., 7–29. Elsevier. Retrieved from <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0167223177900021>
- Mankiw, N. G.–Romer, D.–Weil, D. N. (1992): A contribution to the empirics of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 107 (2), 407–437.
- Mason, L. (2015): “I disrespectfully agree”: The differential effects of partisan sorting on social and issue polarization. *American Journal of Political Science*, 59 (1), 128–145.
- McCarty, N.–Poole, K. T.–Rosenthal, H. (2006): *Polarized America: The dance of ideology and unequal riches*. MIT Press.
- Meuleman, B. (2016): *Opportunities & challenges of cross-national and crosstemporal comparisons. The case of perceived immigrant threat*. Presented at the 3rd International ESS Conference, University of Lausanne. Retrieved from <http://www.europeansocialsurvey.org/docs/about/conference/ESS-Conference-July-2016-Meuleman.pdf>
- North, D. C. (1990): *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge university press. Retrieved from <https://www.google.com/books?hl=hu&lr=&id=oFnWbTqgNPYC&oi=fnd&pg=PR6&dq=north+institutions&ots=sYqxU9EqSa&sig=2gtvKifCh8HL5KfD9tkiGQ2JS9k>
- Shani, D. (2006): *Knowing Your Colors: Can Knowledge Correct for Partisan Bias in Political Perceptions?* Presented at the Annual Meeting of the Midwest Political Science Association.
- Shapiro, R. Y.–Bloch-Elkon, Y. (2008): Do the facts speak for themselves? Partisan disagreement as a challenge to democratic competence. *Critical Review*, 20 (1–2), 115–139. <https://doi.org/10.1080/08913810802316373>
- Solow, R. M. (1956): A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70 (1), 65–94.
- Stoker, L.–Jennings, M. K. (2008): Of time and the development of partisan polarization. *American Journal of Political Science*, 52 (3), 619–635.
- Tardos, R.–Angelusz, R. (2009): A kapcsolathálózati szemlélet a társadalom- és politikatudományban. *Politikatudományi Szemle*, (2), 29–57.
- Tóka, G. (2005): A magyarországi politikai tagoltság nemzetközi összehasonlításban. In R. Angelusz–R. Tardos (Eds.): *Törések, hálók, hidak*. 17–64.

- Wang, C.-H. (2014): The effects of party fractionalization and party polarization on democracy. *Party Politics*, (20), 687–699. <https://doi.org/10.1177/1354068812448691>
- Whiteley, P. F. (2000): Economic growth and social capital. *Political Studies*, 48 (3), 443–466.
- Woo, J. (2003): Economic, political, and institutional determinants of public deficits. *Journal of Public Economics*, 87 (3), 387–426.
- Zak, P. J.–Knack, S. (2001): Trust and growth. *The Economic Journal*, 111 (470), 295–321.

FELHASZNÁLT ADATBÁZISOK

- Armingeon, Klaus, Christian Isler, Laura Knöpfel, David Weisstanner and Sarah Engler. 2016. Comparative Political Data Set 1960–2014. Bern: Institute of Political Science, University of Berne.
- Armingeon, Klaus, Christian Isler, Laura Knöpfel and David Weisstanner. 2016. Supplement to the Comparative Political Data Set – Government Composition 1960–2014. Bern, Institute of Political Science, University of Berne.
- ESS Round 6: European Social Survey Round 6 Data (2012). Data file edition 2.3. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- ESS Round 5: European Social Survey Round 5 Data (2010). Data file edition 3.3. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- ESS Round 4: European Social Survey Round 4 Data (2008). Data file edition 4.4. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- ESS Round 3: European Social Survey Round 3 Data (2006). Data file edition 3.6. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- ESS Round 2: European Social Survey Round 2 Data (2004). Data file edition 3.5. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- ESS Round 1: European Social Survey Round 1 Data (2002). Data file edition 6.5. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- Freedom House. <https://freedomhouse.org/>
- Polity IV Project: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800–2013. www.systemicpeace.org
- Transparency International | The Global Anti-Corruption Coalition. <https://www.transparency.org/>
- World Bank Open Data. <http://data.worldbank.org/>

JEGYZETEK

- ¹ Kivétel például Frye (2010) kutatása a posztkommunista térség országairól.
- ² A politikai polarizáció e két, egymástól lényegesen eltérő megjelenési formájának különbségeire például Mason (2015) hívja fel a figyelmet, ő a két típust leggyakrabban társadalmi (*social*) és ügyalapú (*issue*) polarizációként jelöli.

- ³ A vizsgálatban nem szerepeltettem az Európai Gazdasági Térség tagállamain (azaz az Európai Unió országain, Norvégián és Svájc) kívül az adatbázis néhány hullámában található többi országot (Albánia, Koszovó, Oroszország, Törökország, Ukrajna, Izrael). Az elemzésből kizártam azokat az országokat is, amelyekben a lekérdezés során voltak a választások, vagy az új kormányt nem iktatták be a lekérdezés kezdetéig, mivel ezekben az esetekben nem világos, hogy ki melyik politikai oldalhoz (kormány vagy ellenzék) sorolható. Két olyan eset volt, hogy a lekérdezés során változás történt a kormány összetételében, de nem voltak választások, ez két igen kis szavazóbázisú pártot érintett. E két, kisebb párt támogatóit kizártam az elemzésből, mivel nem lehetett őket besorolni sem a kormányt támogatók, sem az ellenzékiek közé. A hetedik hullám adatai (amelyeket nagyrészt 2015-ben vettek fel) azért nem kerültek az elemzésbe, mert a modellekben használt gazdasági változók némelyike az adatgyűjtés során még nem volt elérhető ezekre az időszakokra vonatkozóan.
- ⁴ Természetesen ettől eltérő megoldások is lehetségesek, Körösenyi (2013) tanulmányában például a bal-jobb skálán magukat a szélső értékekhez sorolók és a mérsékelt pozíciókat elfoglalók arányát vizsgálja. Az általa használt és az itt használt mutató között a vizsgált mintán szignifikáns és igen erős összefüggés van ($r=0,894$; $p<0,001$).
- ⁵ Fontos megjegyezni, hogy a Solow-típusú gazdasági modellek alapvetően a hosszabb távú növekedés becslésére szolgálnak. A kulcsváltozók és a gazdasági növekedés hatására vonatkozó elmélet viszont nem implicálja azt, hogy a polarizációnak időben elnyújtottan jelentkező hatása lenne, az elmélet szerint ez a hatás inkább szimultán, de legalábbis nem hosszú évek múlva jelentkező. Emiatt, ahogy fentebb jeleztem, csupán három év átlagában vizsgálom a növekedést a megfigyelések tárgyve körül. Így a kontrollváltozók hatásának szignifikancia-szintje és iránya eltérhet azoktól az eredményektől, amelyeket hosszabb, egy vagy több évtizedes időtávot vizsgáló kutatásokból ismerünk.
- ⁶ A bevett mérőszámokkal kapcsolatban felmerülő kritikákat és egy ezekhez képest igen kifinomult módszer alkalmazását lásd Bartha (2015: 40–41.) munkájában.
- ⁷ A 2003-as adatokra vonatkozóan a 2004-es év adatait használtam, mivel az Eurostat adatai csak ettől az évtől kezdve elérhetőek.
- ⁸ A 2003-as év adathiánya miatt a 2003-as megfigyelésekhez is a 2005-ös kutatás-fejlesztési adatokat rendeltem hozzá.
- ⁹ A kérdés egy 0-10 közötti skálán mérte az interperszonális bizalmat a következő kérdéssel: „Általánosságban Ön mit mondana? A legtöbb emberben meg lehet bízni (10) vagy inkább azt, hogy nem lehetünk elég óvatosak az emberi kapcsolatokban (0)?”
- ¹⁰ Az országok bevonása dummy változók formájában a hasonló elemzésekben szintén gyakori, ez esetben viszont kirívó mértékű multikollinearitást okozott (a VIF-ek átlagértéke 10 feletti). Az így készült modellekben a regressziós együtthatók értéke rendkívül hasonló az itt bemutatott értékekhez.
- ¹¹ A problémát enyhíti, hogy az első–négyedik hullámban, illetve az ötödik vagy a hatodik hullámban szereplő országok csoportjai között a legtöbb itt felhasznált változót tekintve nincs szignifikáns-különbség, tehát az adathiány többnyire nem szisztematikus.

- ¹² A fixhatás- és véletlenhatás-modellek közül Hausman-teszt alapján döntöttem a fixhatás-mo-
dell mellett, azt pedig, hogy az évek hatásának figyelembe vétele is szükséges, a lekérdezések
együtthatóit összehasonlító Wald-teszt alapján állapítottam meg.
- ¹³ Az elemzés a STATA 12-programcsomaggal készült, a felhasznált parancsok rendre a követke-
zőek voltak: xi: regress y x1 x2 ... i.year, cluster(country); xi: xtreg y x1 x2 ... i.year, fe cluster(country);
xi: areg y x1 x2 ... i.year, absorb(country).
- ¹⁴ Példaként az eltérő mérési módok eredményeire, az itt bemutatotthoz hasonló összefüggést ta-
lálunk (a pártos polarizáció esetében szignifikáns negatív, az ideológiai esetében pedig nem
szignifikáns), ha a függő változót a növekedés két- vagy ötéves átlagával mérjük, vagy ha az
ideológiai polarizációt Körösi (2013) módszerét használva a szélsőséges és mérsékelt ideo-
lógiai pozíciót elfoglalók arányával mérjük. A kontrollváltozók esetében nem változtat például
a eredményeken, ha a humántőke minőségét a felsőfokú végzettségűek aránya helyett a min-
tában szereplők iskolarendszerben töltött éveinek átlagos számával mérjük, vagy ha a kormány-
zati teljesítmény-pontszám helyett az országok teljesítmény-rangsorban elfoglalt helyezését
használjuk.